Глава 2

Настрани от източния пожар

На 22 юни войските на Хитлер пресичат съветската граница. Настъплението е главозамайващо. Разбитите Сталинови армии ще бъдат десетки, а жертвите и военнопленниците ще се изчисляват в милиони. Вячеслав Молотов си спомня: „Ние знаехме, че войната не е далеч, че сме по-слаби от Германия, че ще ни се наложи да отстъпваме. Целият въпрос беше в това докъде ще се наложи да отстъпваме – до Смоленск или до Москва, това преди войната ние го обсъждахме..." (19) От Москва се евакуират министерства, учреждения, дипломатически мисии. Българската легация е евакуирана в град Куйбишев. Унгария, Румъния, Италия и Словакия, като страни–участнички в Тристранния пакт, се надпреварват да изпращат стотици хиляди войници на Източния фронт. България не изпраща нито един. Нито един български войник не е изпратен да се сражава срещу Съветска Русия чак до края на войната.

СССР приема България като една невоюваща, неутрална държава да представлява интересите на Германия, Унгария и Румъния на негова територия. (20) До 5 септември 1944 г., когато СССР обявява война на България, дипломатическите отношения, макар и затруднени, са запазени и никоя от двете страни не прави постъпки за тяхното прекъсване. Още през юни кремълската дипломация се обръща към неутрална България за оказване на помощ при завръщането на съветските дипломати, търговски представители и служители, пребиваващи в държавите–участнички във войната срещу СССР. Българският посланик Иван Стаменов веднага изпраща телеграма на цар Борис. Премиерът Филов, външният министър Попов и българските мисии в съответните държави се заемат бързо да уредят пътуването на стотици съветски задгранични служители и техните семейства. Напусналите например само малка Финландия са 109 души. Всички 979 съветски граждани пристигат благополучно в София и се срещат с посланик Лавришчев. (21) На 13 юли през Свиленград влизат в Турция и заминават за Москва. На свой ред СССР предава на турската граница в Ленинакан (дн. Гюмри, Армения) съответните чуждестранни лица от воюващите страни на Оста.

Посланик Стаменов получава от Кремъл и друга изключително важна задача. През юли Сталин, Берия и Молотов търсят посредничеството на българския цар, за да убедят Хитлер да спре „Блицкрига" срещу териториални отстъпки. Предлагат на Хитлер Белорусия, половин Украйна, прибалтийските държави и Карелския полуостров. Питат Хитлер какво още би искал, за да прекрати войната, ако това предложение не го устройва. Готови са да сключат дори „позорен Брестки мир", подобен на този, който Ленин подписва с Германия през 1918 г. „След като Ленин някога се реши да го направи, защо ние да не можем" – това е Сталиновият коментар. Случаят е описан от маршал Москаленко, държавния глава на СССР Хрушчов и генерала от НКВД Судоплатов. (22) Сведения относно второ Сталиново предложение за мир срещу територии дава и най-значимият маршал на СССР Георги Жуков. В беседа с военния историк генерал Николай Павленко маршалът споделя за такава възможност, обсъждана от Сталин и неговия заместник Лаврентий Берия на 7 октомври 1941 г. Според него българската страна е приела да бъде посредник, но Хитлер е отказал да преговаря. (23) Така с помощта на неутрална България през лятото и есента на 1941 г. са направени поне два опита в тази посока. Въпреки неуспеха за намиране на дипломатическо решение, съществуват основателни предположения за тайна кореспонденция Москва–София–Берлин и обратно през следващите военни години. Пълният набор документи относно проведените дипломатически действия от Стаменов и двореца се пазят засекретени в Москва и продължават да бъдат недостъпни. Българските и германските документи по въпроса са отмъкнати впоследствие от Червената армия и също са засекретени. Точно този опит за сключване на „предателски мир" ще се превърне години по-късно в едно от главните обвинения срещу първия Сталинов наследник Лаврентий Берия на съдебния процес през 1953 г. Той е осъден на смърт и разстрелян. Голяма част от документите за процеса срещу Берия също продължават да бъдат секретни. Опитите на съветското ръководство за сключване на сепаративен мир с Хитлер са една от най-строго пазените тайни на Кремъл и до днес. Хора, които са знаели твърде много по въпроса, са били убити по нареждане на Сталин. Според някои изследователи това е една от причините за умъртвяването с отровна инжекция в затвора „Лубянка" на легендарния шведски дипломат Раул Валенберг. Човекът, който успява да организира спасението на над 100 000 унгарски евреи, е отвлечен от НКВД и убит през 1947 г. (24)